

Rejtett vizuális értékek

19. századi és modern fotográfiák az ELTE Egyetemi Könyvtárban

Bevezetés

Adott terjedelemben természetesen nem lehet kimerítően leírni és értelmezni az Egyetemi Könyvtár fotóállományát. Ezt már az is megakadályozza, hogy a korpusz csak részlegesen feltárt, felfedezése, összegyűjtése, leírása szinte folyamatosnak mondható a 2000-es évek közepe óta. Szövegemben pusztán felvázolom a képek, fotók fontossá válásának, előtérbe kerülésének némely elméleti aspektusát, és felvillantok pár példát a könyvtár állományából. Úgyszólván narratívátöredékeket alkotok csupán, szilárd, egységes és végleges *nagy elbeszélés*¹ nélkül, helyett.

A fotográfia: anomália

Mindenképpen magyarázatra szorul a szöveg címe. Miért nevezzük, nevezhetjük rejtettnek egy könyvtár vizuális értékeit, azaz a nem könyv/szó-alapú, hanem a képi dokumentumokat, metszeteket, fotókat 2016-ban? A magyarázat, a válasz természetesen már a kérdésben benne rejlik: mert *nem* könyvek.

Nyugati civilizációnk megőrző, archiváló kultúra, a régiség megőrzendő, archiválandó érték, és a megőrzésnek egészen kifinomult rendszere alakult ki az idők során. A kifinomultság azt jelenti, hogy az archiválásnak egy jól leírható és a megőrzendő tárgyat, dolgot alapul vevő differenciáltsága, pontosabban szólva, szakosodása alakult ki. Nem mindent egy helyen gyűjtünk és archiválunk, hanem, mondjuk úgy, médiumok szerinti elkülönítés és leírás, rendszerezés alakult ki. A szó-és könyvművek egy helyen, a képzőművészeti alkotások másutt, polgári-, állami-, hadi stb., iratok megint megint másutt kerültek megőrzésre. Minden gyűjtésnek és archiválásnak azonban a rendszer, a rendszerezés a lényege. A rendszerezés pedig csak egy egységes szempontrendszerű leírás alapján lehetséges. Összeírjuk, leírjuk, elkülönítjük a dolgokat, hogy kezelni tudjuk².

A könyvtár elvben verbális kultúránkhoz kötődő és változatos formájú, médiumú dokumentumok gyűjtőhelye. Elvben. Mert minden rendszer, taxonómia és differenciálás elméletben és gyakorlatban is tökéletlen valami, mivel minden rendszerezés valami utólagos tett, gesztus ahhoz képest, ami *előtte* van, ami megelőzi: maga a mű, amely sok esetben nem illeszkedik egészen pontosan az őt megelőző keretekhez, rendszerekhez, hanem több ponton akár, de áthágja, felülírja

¹ Jean-Francois Lyotard: Széljegyzetek az elbeszélésekhez. = A posztmodern állapot. Jürgen Habermas, Jean-Francois Lyotard, Richard Rorty tanulmányai. Budapest, Századvég. 1993. 146–151 p.

² Jacques Derrida: Az archívum kínzó vágya: Freud impresszió. Wolfgang Ernst: Archívumok morajlása: Rend a rendetlenségből. Budapest, Kijárat. 2008.

azokat. A rendszerben, archívumban tehát folyamatosan keletkeznek, keletkeztek anomáliák. Jelen esetben egy könyvtár gyarapításában, gyarapodásában minden anomáliának tekinthető, ami eltér a hagyományos szó/könyvmű keretektől.

Ilyen anomália volt sokáig a meglévő könyvtári kereteket, rendszereket, leírási szabályokat kikerülő, nehezen, vagy sehogyan sem osztályozható, értelmezhető fotográfia, és a vizuális alkotások sokfélesége.

A fotográfia általában nem tartozott, nem tartozik egy könyvtár gyűjtő-, és érdeklődési körébe. A fotográfia egyszerűen csak ott van, ott lesz, *bekerül* egy állományba. Ha az Egyetemi Könyvtárat nézzük, de talán általánosíthatunk is, a könyvtárakba a fotográfiák sok esetben rejtélyesen kerülnek, nincs *be-vezető* nyomuk. Rejtőzhetnek egy terjedelmesebb kézírathagyaték bizonyos részeiben, könyvekben illusztrációként, de könyvekben felejtett privát emlékként is. Vannak persze szorosan a könyvekhez kötődő fotóállományok, ezek az analóg fotó, és analóg sokszorosítás korszakában keletkezett fotómásolatok dokumentum-együttesekről, könyvekről, kéziratokról. Közös tulajdonságuk, hogy gyakran pusztán egy-egy állományrész közelében kaptak helyet, önálló leírás, és akár leltárba vétel, jelzet nélkül.

A fotó valaminek pusztán az illusztrációja, másolata, valami másodlagos, másodrendű, önállóan jelentéktelen, megnevezésre, leírásra sem méltó dologként *rejtőzködött*, *rejtőzködhet* egy könyvtárban. Nem ott van a helye. De hogy hol lenne az a hely, még most, ma sem tudjuk megmondani minden esetben.

Mert a fotók könyvtárban lévő problematikus státuszának oka nem pusztán az, hogy az emberi szabadság vagy hanyagság okán anomáliaként olyan rendszerbe kerültek, ami nem a sajátjuk, hanem az, hogy nincs igazán sehol sem helyük, bizonyos értelemben a fotográfiák egy nagy hányada mindenhol anomáliaként egzisztál.

A fotográfia létmódjáról

A fotográfia ugyanis nem egy-, hanem *többlényegű* entitás. Anomália-, és rendszereken túllépő volta illékony és megfoghatatlan lényegében keresendő. A pusztá fotóról ugyanis, kontextus híján semmi sem mondható el. A pusztá fotó elsősorban persze sokszorosítható dolog³, tehát nem egyedi dokumentum, nem egy van belőle, hanem a lehetőségeket számba véve: virtuálisan végtelen szám. A fotót másodsorban tárgya határozza meg, amit ábrázol. Utána az ábrázolás mikéntje. Ezek után pedig az ábrázolás kontextusa. Mert ugyanazt a médiumot használta, használja a művészet, a tudomány különböző ágai⁴, az ipar, emellett a privát ember. Egy absztrakt fotó lehet egy csillagászati, vagy sebészeti, vagy anyagtani illusztráció, de lehet egy privátfotó is. A legtöbb esetben, kontextus híján, a fotóhoz kapcsolódó szöveges leírás híján a fotóról nem állapítható meg

³ Walter Benjamin: A műalkotás a technikai reprodukálhatóság korában. [Kurucz Andrea új fordítását átdolgozta: Mélyi József] = http://aura.c3.hu/walter_benjamin.html

⁴ Horst Bredekamp – Franziska Bröns: A fotográfia mint tudományos médium. = A kép a médiumművészet korában. Budapest, L'Harmattan. 2006. 147–176. p.

sem a készítése célja, sem a kora, sem az alkotója, és természetesen a példányszáma sem. A fotográfia lényegét illető alapprobléma ma is, mitől nevezzük művészinak a fotót, mitől tudományosnak, mitől pusztán privát dokumentum?

A fotó lényege erős kontextusfüggősége, így létmódjának illékonysága, cseppfolyós volta, ebből következően a rendszerezésnek, leírásnak való erős ellenszegülése, azaz a *rejtőzködő* létformája.

Paradox módon, ennek a rejtőzködő létformának szöges ellentéte a fotográfia elterjedtsége, tömeges volta. Annak ellenére, hogy fiatal médium, hihetetlen karriert futott be, jelen pillanatra pedig úgyszólván elöntötte világunkat.

Képi fordulat

Kultúránkban ugyanis jó ideje egyfajta változás, hangsúly-áthelyeződés tanúi vagyunk. Szó-alapú civilizációnk ugyanis némiképp kép-alapúvá vált, jóval nagyobb hangsúly helyeződik a képekre, szinte kommunikációnk alapja a kép⁵. Számptalan bizonyíték szól amellett, hogy adott esetben egy gyerek hamarabb tanul meg képekkel kommunikálni, képeket kezelni, mint beszélni⁶.

Meggyőződésem, hogy a 20. század második felében végbement változás, vagy képi forradalom, vagy *képi fordulat*, ahogy W.J.T. Mitchell programadó 1992-es írásában meghatározza: „A képi fordulat, a képek által totálisan uralt kultúra fantáziája mára reális technikai lehetőséggé vált az egész világon.”⁷, tehát a képi fordulat előkészítése a 19. században kezdődött, egészen pontosan a világ első fennmaradt fényképével, Niépce „Kilátás a dolgozószobából” c. 1827-es művével.

1. kép. Nicéphore Niépce: Point de vue du Gras, 1826/1827

⁵ Horst Bredekamp: Fordulópontok. Az iconic turn ismertetőjegyei és igényei. = A kép a médiaművészet korában. Budapest, L'Harmattan. 2006. 11–25. p

⁶ Vilém Flusser: Az írás: Van-e jövője az írásnak? [Budapest], Balassi – BAE Tartóshullám – Intermedia. 1997.

⁷ William John Thomas Mitchell: A képi fordulat. = A képek politikája: W. J. T. Mitchell válogatott írásai: tanulmányok. Szeged, JATE Press. 2008. 131–155. p.

Annak dacára azonban, hogy a világot elborító képözön, a képi elbeszélések, jelentések dominanciája a fotográfiával kezdődött, és jelen pillanatban is a fotó a globális képkultúra vezető médiuma, feldolgozottsága, értéke, leírása messze elmarad a könyvekétől. Még mindig nincs meg hozzá a megfelelően pontos nyelvünk, eszközeink, de ez nem feltétlenül a könyvtárosok hiányossága, hanem oka a képek, fotográfiák létmódjában keresendő.

Azt mondhatjuk, hogy a fotók leírása, értéke, rendszerezése nemcsak egy könyvtárban szenvedett hátrányt vagy maradt el, hanem szinte minden területen. Egész egyszerűen azért, mert *logosz*-alapú civilizáciánk még mindig a képek *után* kullog, tehát még mindig nincsenek meg az elég finom, szofisztikált eszközeink a fotók rendszerezésére, mert még mindig, és jó ideje egy képi forradalomban élünk, és inkább használjuk a fotókat, mintsem, hogy elgondolkodnánk róluk.

Roger Fenton fotói

A fotográfiák előtérbe kerülésének az Egyetemi Könyvtárban különleges és szép narratívája van. A könyvtár metszetgyűjteménye számítógépes feldolgozása során, amelyet egy művészettörténész, Papp Júlia végzett A Magyar Tudományos Akadémia támogatásával 2003 és 2006 között, került elő 2006 tájékán egy nagyalakú mappából Roger Fenton (1819–1869) több, eredeti, jórészt szignált fotója.

A fotók felbukkanása, leírásuk, szakértésük, kiállításuk egyfajta katalizátora volt a könyvtár lappangó, de sok esetben különlegesen értékes fotóállománya *napfényre-hozásának*, leírásának, prezentálásának.

Roger Fenton a 19. századi fotográfia egyik legnagyobb alakja volt, aki bár mindössze ötven évet élt, és 11 éven keresztül foglalkozott fotográfiával, szinte a fotózás minden ágában és műfajában jelentős súlyú, világhírű életművet alkotott⁸. Elég, ha csak megemlítjük, hogy egyik alapítója a Royal Photographic Society-nak, egy időben ő volt a brit királyi család fényképésze, később a British Museum műtárgyfényképészeként alkotott maradandót, majd 1855-ben hadifényképészként alkotta meg talán leghíresebb felvételeit a krími háborúban, majd fotomechanikai képnymtatási kísérletekbe vágott bele, később az épületfényképezéssel foglalkozott, majd a korban divatos orientalizáló képek és sztereóképek készítésével.

⁸ Roger Fenton: All the mighty world: The photographs of Roger Fenton, 1852–1860. New Haven – London – Yale University. Press. 2004.

2. kép. Roger Fenton: Cím nélkül, 1858

Fenton életművének darabjai pénzbeli értékükre nézve is igen értékesek, aukción világszerte komoly összegekért kelnek el, így az Egyetemi Könyvtárban megtalált majdhogynem hibátlan, restaurálásra nem szoruló, jórészt szignált, 1856–1858-ban keletkezett 12 felvétel anyagi tekintetben is különlegesen értékes lehet, hiszen, ahogy Papp Júlia a 2008–2009-ben megvalósult „El nem vészett, de megtalált képek” c. Roger Fenton fotókiállítás katalógusában írt tanulmányában⁹ elmondja, őt képek nem találta külföldi közgyűjteményben nyomát, tehát elképzelhető, hogy a fotók egyedi darabok, vagy ritka, csekély számú másolat lehet belőlük a világon.

A fotók napvilágra bukkonása és feldolgozásuk körülményei természetesen példaértékűek a tekintetben, hogy a fotókat nem könyvtáros, hanem egy *külsős*, azaz egy művészettörténész dolgozta fel, de ő sem pusztán saját tudására, hanem további szakemberekére hagyatkozva, hiszen a fotók megtalálása után azonnal szakértőket vont be a könyvtár, a hazai fotótörténész szakma két legnagyobb tekintélyét, Kincses Károlyt és Flesch Bálintot a képek azonosítása, értékük hozzávetőleges megállapítása céljából. Így nyert megállapítást az is, hogy majdnem 100%-os valószínűséggel nincs több Roger Fenton fotó Magyarországon. A szakértők adtak továbbá tanácsot a fotók professzionális, a könyvekétől természetesen eltérő tárolására, védelmére vonatkozóan is, ami kiterjedt a később megvalósuló kiállításuk megfelelő körülményeinek biztosítására is.

⁹ Papp Júlia: Roger Fenton (1819–1869) tizenkét képe a budapesti Egyetemi Könyvtárban. = Roger Fenton fényképei. Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtár. 2009. 15. p.

Ez az eset azonban szerencsésnek és talán kivételesnek mondható, hiszen, bár továbbra sem tudjuk, hogyan kerültek a könyvtárba a képek, és miért nem vették őket állományba, de maguk a fotók jól kontextualizáltak voltak, azaz megfelelő és pontos szöveg kísérte őket, hiszen mindegyik kép paszpartuban volt, melyen szerepelt a fotós neve és a kép helyszíne, címe is, amellet, hogy több kép magán viseli az alkotója szignóját, továbbá sorsszámokat is. További szerencse, hogy a fotós egy híres, ismert és jól dokumentált alkotó, így számtalan adatnak utána tudott nyomozni a kutató.

„Keleti album”

A fenti cím pusztán egy munkacím egy nagyméretű, 84 eredeti, keleti témájú fotográfiát tartalmazó album számára, amelyet 2016-ban fedeztünk fel a könyvtár raktárában. Az eset érdekessége, hogy míg a Fenton-fotók állományba vétel nélkül, egy mappában heverték a könyvtár kéziratárában, a „Keleti album” bizonyos mértékig feldolgozott állapotban és jelzettel ellátva, a könyvtár könyvállományába lett besorolva. A probléma csak az, hogy az album nem egy sokszorosított, nyomtatott munka, hanem egyedi darab, egyedi példány, valószínűleg egy gazdag főúr, gyűjtő készítette el a maga számára, amikor összegyűjtötte, összevásárolta az albumban szereplő fotográfiákat a kor neves fotográfusaitól. Az album különleges értékét ugyanis az adja, hogy majdnem mindegyik képről megállapítható, ki az alkotója, így körülbelüli készítésük éve is. Az album fotói Egyiptomban, Palesztinában, Kis-Ázsiában, Törökországban és Görögországban készültek az 1860–1890-es években. A képeket nagy része szignált, és a 19. század neves fotográfusai készítették: Antoni Beato, Francis Bedford, Félix Bonfils, Peter Bergheim és Frank Mason Good.

Az album és fotói, akárcsak a Fenton-képek igen jó állapotban maradtak ránk, valószínűleg a bekerülésük után nem használta, kérte őket semmilyen olvasó, köszönhetően *rejtőzködésüknek*, hiszen gyakorlatilag megtalálhatatlanok voltak a katalógusunkban, amelyben „Album” néven szerepeltek. Természetesen raktári helyük a kéziratok, azaz az egyedi, különleges értéket képviselő, és megfelelő őrzést igénylő dokumentumok között van. Az album természetesen további fotótörténeti kutatásra és azonosításra vár, azon túl, hogy itt sem ismerjük a könyvtár állományába kerülés körülményeit, azaz az *eredetet*.

„Isonzói album”

A következő, történeti szempontból izgalmas tétel, egy ugyancsak nemrég, a nagyraktári állományban talált, de a kéziratárba tartozó 267 eredeti, és néha izgalmas panorámafotókat tartalmazó fotóalbum, valószínűleg 1915-ből, az osztrák-magyar csapatok isonzói hétköznapijairól. Az album leírásra került és a kéziratárba irányítottuk, de a fentieken kívül jelen pillanatban nem tudunk a képekről semmit. Bi-

zonyos képeken szerepel a helyszín, de más semmi. Nyilvánvalóan jelen esetben nem beszélhetünk különleges művészi értékről, neves fotográfusról, viszont egy történész vagy hadtörténész számára izgalmas terep lehet a kutatásra. A képek állapota, dacára annak, hogy korban fiatalabbak, mint a 19. századi fotók, készülésük körülményei és a fotótechnika fejlődése következtében, bizonyos értelemben a könnyebben használható, ám kevésbé időtálló minőségű anyagok miatt, rosszabb, mint pl a Fenton-fotóké. Maga az album anyaga, minősége sem olyan időtálló, hiszen más célra készült, állították össze.

Töredékek

A következőkben csak megemlítek pár kisebb töredéket a gyűjteményből.

Ugyancsak pár éves felfedezés a könyvtáráépületről kb. az 1920-as években készült 9×12cm-es üvegnegatív, amelynek nem ismerjük az alkotóját.

3. kép. Ismeretlen alkotó: Az Egyetemi Könyvtár épülete, 1920-as évek

A nagyraktári könyvállományban találtunk nemrég egy nagyalakú, kiváló állapotban megőrződött 1867-es fotót a philadelphiai Public Ledger Building-ről, amely 1867–1920 között a Public Ledger c. napilap főépülete volt. Az épületet ifj. John McArthur tervezte. A fotót Fredrick Gutenkunst készítette, mégpedig egy akkor éppen frissen szabadalmaztatott fotográfiai objektívvel, Joseph Zentmayer Zentmayer-objektívjével. Ennél a képnél is szerencsénk van, mivel a kép kiválóan dokumentált, minden képadat a paszpartun szerepel.

A kéziratári mappák egyikében találtuk Erdélyi Mórnak az 1920-as évek környékén, az Egyetemi Könyvtárról készült négy, relatíve jó állapotban megőrződött felvételét. A képek mindegyike szignált, készítésük éve azonban csak kikövetkeztethető, de nem azonosítható teljes pontossággal.

Nevezetes tétele a kéziratárunknak az eredeti fotókkal illusztrált „People of India” (1868–1872) c. 6 kötetes, J. Forbes Watson, John William Kaye szerkesztette album, amely összesen 339 képet tartalmaz, és a teljesség igényével és objektivitásával kívánja leírni India embereit. A mű szerencsére kivételesen jól dokumentált, Argyll herceg, India kormányzásáért felelős államtitkár adományozta, állítólag Vámbéry Ármin közbenjárására a könyvtárnak.

Rezümé

A szöveg elméleti része kultúrtörténeti-, és fotóelméleti kontextusban járja körül a logocentrikus-, és a képkultúra összefüggéseit, annak magyarázatára, miért rejtettek, kevésbé feldolgozottak a könyvtárak vizuális dokumentumai, fotográfiai anyaga. Vázolásra kerülnek a fotók leírásának, értelmezésének nehézségei, továbbá az, hogy nemcsak a könyvtárak maradnak el a fotók leírásában, értelmezésében, hanem ez kultúránk strukturális hibája, állapota. Az előadás további részében az Egyetemi Könyvtár néhány fotólelete kerül bemutatásra, többek között a Fenton-fotográfia, egy orientalizáló album, egy első világháborús album, továbbá a könyvtárról készült 19. századi és 20. század eleji fotográfia.

Hidden Visual Treasures – Photographs from the 19th and 20th Centuries in the ELTE University Library

The theoretical part of the text analyses the relation between the logocentric culture and the image culture in the context of cultural history and the theory of photography in order to explain why the visual documents, photographic materials of the libraries are hidden mostly uncatalogued. There are presented the difficulties of the descriptions, interpretations of photos, and the fact that not only the libraries are behindhand in describing photos, but this delay is possibly the consequence of the structural default, condition of our culture. In the paper a few photos of the University Library are presented, among others the photos of Roger Fenton, an Orientalizing album, an album from the World War I. and a few photos of the library from the 19th and early 20th century.

CSÉKA GYÖRGY

osztályvezető, Közönségszolgálati Osztály

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár